

Millioner uden målsætning redder ikke Tøndermarskens natur



Af Kjeld Hansen, Bæredygtighed ©

Indhold

Prolog	3
En lov fyldt med mangler Landmændene styrer afvandingen, spreder gylle på de fredede arealer og overgræsser markerne	7
Ynglefuglene er væk Fauna og flora i det fredede område	12
Pengene vælter ud i marsken Legater og udlændinge fik broderparten af 30 mio.kr.	17
Forgæves forsøg på at åbne for vandet Skov- og Naturstyrelsen trækkes rundt i manegen i 12 år	22
Flere og flere husdyr på græs De sidste ynglefugles reder trampes itu	33
Gylle i naturen Højesteret underkender miljøministeren	36
De genstridige marskbønder Lovens grænser udfordres igen og igen	38
Myndighederne opgiver ævred Skov- og Naturstyrelsen ønsker ro om fredningen – for enhver pris	41
Hvad vil Skov- og Naturstyrelsen gøre for at komme ud af dette dødvande? Opgiver staten og overdrager Tøndermarsken til en uvis skæbne - eller begynder man at opkøbe området?	44
Anbefalinger til fuglevenlig drift af Tøndermarsken	47
Kilder	48
Kort over det fredede område	49

Prolog

Trods 12 års fredningsindsats, der har kostet mere end 60 mio. kroner, står det i dag værre til med naturen i Tøndermarsken end før den omfattende fredning i 1988. Det flade marsklandskab, der officielt og internationalt regnes for en af Danmarks største naturperler, henligger i dag som en grøn naturkulisse - men uden det væsentligste indhold: fuglene.

Forklaringen er ikke enkel, og man går fejl, hvis man forsøger at finde **årsagen**.

Der er flere grunde til områdets miserable tilstand, men nøglen til atter at åbne portene for en frodig natur er **kontrollen over vandstanden** i området. Den har hidtil ligget i hænderne på en lille håndfuld landmænd, og de vil hverken give den fra sig eller bruge den til gavn for det storslåede, internationale klenodie, som landets sidste marskområde atter kunne blive.

Eller som en af de mest indædte modstandere af lov om fredning af Tøndermarskens ydre koge, landmand Fedder P. Hindrichsen, udtrykte det, da formanden for Det Rådgivende Udvalg for Tøndermarsken trådte tilbage efter 10 års forgæves forsøg på at ændre den negative udvikling:

*"Du var god til at tale,
men vi lod os ikke flytte!"*

(Kilde: referat fra det 32. møde i Det Rådgivende Udvalg for Tøndermarsken).

En håndfuld landmænd - faktisk færre end 10 - har med formanden for *Landwirtschaftlicher Hauptverein für Nordschleswig* blandt de toneangivende formået at kontrollere de mere end 500 lodsejere, der har jord i det fredede område, på en sådan måde, at alle forsøg på at vende den negative udvikling er blevet skudt ned. Miljømyndighederne har i 12 år uden held forsøgt at

overtale, lokke, friste, true, betale og tigge disse få mennesker om et samarbejde, men de lod sig aldrig flytte.

Det betyder, at Folketinget med Tøndermarsk-loven fra 1988 - med dens store mangler - utilsigtet har foræret ejerne af det ca. 2500 hektar store område knap 30 mio. skattefrie kroner, uden at lovgiverne sikrede sig, at samfundet ville - eller kunne - få opfyldt lovens formål. Man undlod at sikre sig kontrollen med vandet.

De få landmænd, der bor i Tøndermarsken, har derfor kunne styre udviklingen i det fredede område i egen interesse. Det har betydet, at det pumpesystem, som det offentlige finansierede renoveringen af - og den dag i dag betaler driften af - for at sikre en *bevanding* af de fugtige engarealer i marsken, konsekvent er blevet udnyttet til *afvanding* af det store marskområde. Magtesløse har myndighederne måttet se på, at områdets naturværdier forfaldt. Hvert år siden 1988 har man oven i købet selv måttet betale for strømmen til de pumper, der afvander marskjorderne.

I loven åbnes der en mulighed for at regulere udnyttelsen af naturområdet, hvad angår **græsningstrykket**, dvs. hvor mange kreaturer og får der må holdes på græs i området (§ 16, stk. 3. "*Miljøministeren kan fastsætte nærmere regler om græsningstrykket på arealerne*".)

Til trods for en klar påvisning af at den store stigning i antallet af husdyr på græs siden 1980'erne i høj grad bidrager til den negative udvikling for især de ynglende vadefugle, har miljøministeren ikke turde gøre brug af lovens muligheder for at regulere dette område.

Udover det generelle ubehag ved konflikter hænger den manglende indgriben sandsynligvis sammen med, at loven ingen **målsætning** rummer for den store fredning; blot det vage formål: "*at bevare Tøndermarskens ydre koge og den nedre del af Vidåsystemet som et samlet naturområde af national og international betydning...*"

Hverken loven selv, dens forarbejder eller senere følgebestemmelser siger noget som helst konkret om, hvordan det skal måles, om formålet er opfyldt. Blandt andet derfor kan det være svært at argumentere for ændringer i landbrugsforholdene, når myndighederne blot kan henvise til, at man ønsker "flere viber" på markerne.

Inden udgangen af 1999 skulle den ansvarlige myndighed, Skov- og Naturstyrelsen, afgive sin 2. redegørelse for forholdene i det fredede marskområde. Redegørelsen, der kom i maj 2000, følger op på den første af slagsens fra 1994, og den skal dokumentere overfor folketinget og andre, hvorledes loven har virket, og om der er behov for en revision.

I redegørelsen dokumenterer Skov- og Naturstyrelsen den markante tilbagegang for fuglelivet i området - som det også blev gjort i 1994-redegørelsen - og man konkluderer endnu engang, at der skal mere vand ind i marsken. Men miljø- og energiministeren vil nødigt ændre ved loven.

I foråret 2000 kaster miljøministeren håndklædet i ringen, da det 7. forsøg siden 1993 på at indgå en frivillig aftale med lodsejerne om bedre miljøforhold lider skibbrud. Han beder derefter Fødevareministeren om hjælp.

Hele efteråret og vinteren 2000 forhandler Fødevareministeriets mand i Tønder med repræsentanter for lodsejerne. Denne gang lokkes der ikke kun med løfter, men også med guld. Ideen er at udnytte millionerne i EU's nye landdistriktsprogram og tilbyde de halsstarrige lodsejere så mange penge for at åbne for vandet, at de ikke kan få sig selv til at sige nej.

Men også disse forhandlinger bryder sammen. Lodsejerne vil gerne have compensation, men de vil ikke opfylde de krav til driftsform i det fredede område, som er nødvendige, hvis der atter skal være et rimeligt naturindhold. Forhandlingerne bryder til sidst sammen.

Men tilsyneladende lykkes det i 12. time for Jens Andresen fra Sønderjyllands Amt at redde sig lidt af æren, da repræsentanter for lodsejerne 6. marts 2001 underskriver en aftale med Sønderjyllands Amt, hvori de erklærer, at *"man vil anbefale en gennemførelse af ordningen (MJV-ordningen, red.) i Gammel og Ny Frederikskog samt Rudbøl Kog, hvor det kan have en synlig effekt på vandstands niveauet, så det ligger mellem 10 og 30 cm under terræn."*

Ifølge MJV-ordningen, der betales af Fødevareministeriet, men administreres af Sønderjyllands

amt, kan den enkelte landmand få op til 3.250 kr. i tilskud pr. ha årligt, hvis han accepterer en højere grad af fugtighed på sine fenner. Hvis hele det fredede område kommer med i ordningen, kan der blive tale om en gevinst på ca. 8 mio. kroner årligt til deling mellem ejerne af parcellerne i Tøndermarsken.

Aftalen gælder dog kun i 5 år; derefter er lodsejerne frit stillet til at genoptage afvandingen - eller også må samfundet punge ud med millionbeløb for endnu en periode med miljøvenlige driftsformer i det naturfredede område.

Paradokset er, at Direktoratet for FødevarerErhverv - der betaler - selv vurderer i et internt notat, at en tilsagnsperiode på 5 år er for kort til at opnå nogen virkning.

Der står sagen.

Klippinge, den 30. maj 2001

Kjeld Hansen

En lov fyldt med mangler

Landmændene styrer afvandingen, spreder gylle på de fredede arealer og overgræsser markerne

Den væsentligste mangel ved *Lov om beskyttelse af de ydre koge i Tøndermarsken af 12. Marts 1988* er, at den ikke giver det offentlige kontrol over vandstanden i det fredede område. Derfor må man finde sig i en *afvanding* af området på tidspunkter, hvor det optimale for naturhensynet ville være en *bevanding*. Dette forhold betragtes som helt afgørende for den negative udvikling i ynglebestandene af vadefugle (se senere i afsnittet *Ynglefuglene er væk*).

Det gamle bevandingssystem med åbne grøfter i Tøndermarsken er kulturhistorisk enestående, og dets bevarelse udgjorde en væsentlig grund til at frede området. Man ønskede at bevare den traditionelle driftsform med åbne grøfter i stedet for hegning. Samtidig er dette system også en væsentlig forudsætning for det ekstraordinært rige fugle- og planteliv i området. Men bevandingssystemet, som det offentlige har istandsat for knap seks mio. kr. til pumper, vandforsyningskanaler, stemmeværker og skelgrøfter, anvendes også til afvanding af det samme område.

Fra ca. 15. oktober til ca. 25. april *afvandes* området, og først efter ca. 25. april påbegyndes *bevandingen*, der primært skal tjene til at vandfylde skelgrøfterne for at adskille de mange fenner, før kreaturerne udbindes omkring 1. maj. Fårene i de ydre koge går ude hele året, men i størst antal i vinterhalvåret. Mange får overvintrer og læmmer i nærheden af gårdene og sættes derefter ud i kogene fra sidste halvdel af april og en måned frem.

Stridspunktet mellem landmænd og miljøfolk drejer sig om tidspunktet for **bevandingens start** og **minimumsvandstanden** om foråret. Man ønsker bevandingen sat i gang allerede omkring 1. marts for at tilgodese de tidligt ynglende vadefugle som Vibe og Stor Kobbersneppe, der foretrækker våde enge som yngleplads, og man ønsker

minimumsvandstanden hævet af samme grund og for at sikre et tilstrækkeligt fødegrundlag for fuglenes yngel.

Efter lovens vedtagelse i 1988 har Skov- og Naturstyrelsen undersøgt mulighederne for at få ændret det *vandløbsregulativ*, der fastsætter minimumsvandstanden i det fredede område, men man måtte tidligt opgive dette. Umiddelbart regnede myndighederne med, at det var tale om et ordinært regulativ, der kunne ændres i samarbejde med Sønderjyllands Amt, men man havde overset de helt specielle juridiske forhold i Tøndermarsken.

I Tøndermarsken overskygger Landbrugsministeriets afvandingslov for Tøndermarsken fra 1925 al anden senere lovgivning. Regulativændringer skal ske efter denne lov, og de foretages normalt kun på initiativ fra digelaget, hvor lodsejerne, amtet, kommunerne og Landbrugsministeriet (= Fødevarerministeriet) er repræsenteret, hvorefter forslaget forelægges for landvæsenskommissionen, der afsiger kendelse med forbehold for ministeriets efterfølgende godkendelse. Og ingen af disse parter er eller har hidtil været indstillet på at komme Miljøministeriet i møde (eller hjælpe ministeren ud af klemmen) ved at tage initiativ til en ændring af vandløbsregulativet. Dermed er der lukket for alle ønsker om at indføre en lovfæstet højere vandstand.

Det står uklart, hvordan det kunne gå til, at den daværende miljøminister Christian Christensen lod sig lokke ind i denne blindgyde, hvor staten må betale for renovering og vedligeholdelse af bevandingsanlægget og de årlige driftsudgifter i al fremtid, men hvor man ingen muligheder har for at hindre, at anlægget bruges til *afvanding* i stedet for *bevanding*. Miljømyndighederne har bundet sig selv til at betale uden at få indflydelse. Man har vel troet, at man kunne snakke sig til rette om vandstanden, når loven først var i hus, men sådan kom det ikke til at gå..

En anden svag juridisk formulering i loven har også betydet en væsentlig svækkelse af naturbeskyttelsen i det store område, samtidig med at den har medført en sviende juridisk øretæve til Skov- og Naturstyrelsen. En upræcis formulering vedrørende **gødskning** af de beskyttede arealer

med vedvarende græs har medført en højesteretsdom, der undsiger myndighedernes tolkning af deres egen lovtekst og åbner for udkørsel af gylle og anden husdyrgødning på de fredede arealer, med risiko for permanente ændringer i disse arealers plantesamfund.

I lovens § 19 fastslås, at de vedvarende græsarealer kun må gødskes med handelsgødning i hidtidigt omfang, dog højst 75 kg N pr. ha pr. år. Gødskning med P og K er ikke tilladt.

Men ifølge Højesterets dom fra foråret 1999 er denne formulering ikke tilstrækkelig præcis til at forbyde udkørsel af gylle og anden husdyrgødning på de fredede arealer med vedvarende græs, selv om disse gødningsformer indeholder både P og K. At det kom så vidt skyldes landmand Fedder P. Hindrichsen, der stort set alle årene har siddet i Det Rådgivende Udvalg for Tøndermarsken (se senere) som repræsentant for Landwirtschaftlicher Hauptverein für Nordschleswig. Se nærmere beskrivelse af denne sag i afsnittet *Gylle i naturen* nedenfor.

Lovens § 47 foreskriver, at der nedsættes **et rådgivende udvalg for Tøndermarsken** med repræsentation af en række myndigheder og organisationer, der har administrative, ideelle eller erhvervsmæssige interesser i det fredede område.

Pr. dags dato har udvalget afholdt i alt 38 møder. En gennemgang af samtlige mødereferater viser, at der i årenes løb er diskuteret utroligt mange emner, og intet "problem" synes at have været for stort, småt, uvedkommende eller irrelevant til en længere diskussion.

Stort set hele dialogen mellem lodsejerne og myndighederne er foregået i dette udvalg, hvor 2-5 personer har repræsenteret de mere end 500 jordejere i det fredede område. Digegreve **Hans Sønnichsen**, Kogsbestyrelsen for Ny og Gammel Frederikskog, og landmand **Fedder P. Hindrichsen**, Landwirtschaftlicher Hauptverein für Nordschleswig, har i alle årene repræsenteret lodsejere og forpagtere i det fredede område. Digegreven Hans Sønnichsen varetog også den endelige udbetaling af flere millioner kroner i form af

skattefrie erstatninger til en lang række mindre lodsejere i begyndelsen af 1990'erne.

Udvalget fik meget hurtigt en kompetence og betydning, der rakte langt ud over den viden og indsigt, som udvalgets medlemmer var/er i besiddelse af. Uofficielt var udvalget tænkt som en slags "lynafløder", der kunne tage dampen af de værste konfrontationer lokalt, men meget hurtigt kom udvalget til at dominere al sagsbehandling.

I alle årene har udvalget været langt mere bestemmende end rådgivende. En negativ indstilling fra udvalgets flertal har som hovedregel betydet, at Skov- og Naturstyrelsen måtte trække følehornene til sig, også i sager af helt vital betydning. Den årelange diskussion om igangsættelse af **bevandingsforsøg** (se senere) eller spørgsmålet om det høje **græsningstryk** (se senere) kan tjene som et eksempel på dette.

Med al respekt for dette folkevalgte udvalgs individuelle medlemmer, og ikke mindst formandens vanskelige rolle, må man sige, at udvalget er - og har optrådt - fagligt inkompetent i en lang række spørgsmål. Alligevel er dets udtalelser blevet tillagt stor betydning, der ofte har forårsaget, at langvarige, kostbare og omhyggeligt udførte biologiske undersøgelser er fejlet af bordet med et "det tror vi ikke på" eller "jeg mener nu noget andet". Hundredvis af timers optælling af f.eks. fuglebestandene i det fredede område affærdiges med et "der er da langt flere viber i år end tidligere".

Det lykkedes aldrig udvalget at opnå en saglig tone med respekt for fakta og videnskabelige data. Tværtimod tages alle udtalelser for lige gode, og bevisbyrden for de mest uhyrlige påstande pålægges Skov- og Naturstyrelsen, der gang på gang lader sig intimidere og undlader at gøre brug af faglig rådgivning fra egne eksperter, som f.eks. Danmarks Miljøundersøgelser. Man tør tilsyneladende ikke bruge den majsommeligt indsamlede videnskabelige viden af frygt for at komme i konflikt med visse af udvalgets medlemmer. Selv fredningslovens få klare paragraffer, f.eks. om græsningstrykket, viger man tilbage fra at bruge.

Til trods for de store problemer omkring opfyldelsen af lovens formål og Tøndermarskens høje prioritet, ikke mindst hos den nuværende minister, foregår sagsbehandlingen i alle årene på et lavt niveau, og den skifter hyppigt fra kontor til kontor i Skov- og Naturstyrelsen. I løbet af 12 år varetages sagen på skift af 6 forskellige kontorer, hvor 5 forskellige kontorchefer får lejlighed til at prøve den specielle omgangstone i det sønderjyske udvalg. Ingen af dem synes at have brudt sig om udfordringen. Efter deltagelse i de første møder sender de konsekvent afbud i årene fremover.

Set i bakspejlet er den væsentligste mangel ved loven utvivlsomt, at den ikke rummer **konkrete målsætninger** for, hvad man ønsker at opnå med fredningen. Det har betydet, at det fortsat er uklart for alle, hvordan områdets fremtid skal se ud: Hvilken biodiversitet er ønskelig, f.eks. udtrykt som dyretæthed og biologisk indhold.

Eller sagt med enkle ord: hvor skal der være viber og hvor mange? I dag henligger de store arealer indenfor det fredede område uden biologisk liv af betydning, f.eks. er der flere hundrede hektar uden et eneste vibepar på de dyrt fredede arealer med vedvarende græs. Tidligere ynglede der 2-3 vibepar i hver eneste fenne i Tøndermarsken, mens der i dag ikke engang er 1 par i hver fenne.

Selve *fredningsformen*, hvor der er udbetalt en relativ stor, skattefri erstatning en gang for alle, har også været medvirkende til at demotivere områdets få landmænd til en aktiv indsats for at forbedre naturindholdet. Man har jo for længst fået sine penge, og derefter er der kun besværet med at leve under de restriktioner, som fredningen har pålagt en.

I dag ville man nok vælge 20-årige kontrakter om naturpleje som metode til at sikre et positivt samarbejde, og hvor den årlige bonus reguleres efter den succes (f.eks. målt i antallet af ynglende vibepar), som den enkelte landmand er i stand til at præstere. Muligvis kan denne form for præmiering vise sig at være vejen ud af det dødvande, som sagen om Tøndermarsken befinder sig i.

Ynglefuglene er væk

Fauna og flora i det fredede område

Formålet med loven om fredning af Tøndermarsken er, "at bevare Tøndermarskens ydre koge og den nedre del af Vidåsystemet som et samlet naturområde af national og international betydning", men det er ikke lykkedes. Tøndermarskens dyreliv er i dag kun en bleg afglans af tidligere tiders mangfoldighed og biologiske rigdom.

Kun Vejlerne i Thy, Tipperhalvøen i Ringkøbing Fjord og Saltholm i Øresund rummer en tilsvarende fuglerigdom som Tøndermarskens for 10-20 år siden. Området var dengang en af Danmarks fire fornemste ynglesteder for eng- og sumpfugle.

Blandt ynglefuglene er/var 9 arter på Danmarks nationale "rødliste" for truede arter. Blandt trækfuglene forekommer 10 arter i så store antal, at Tøndermarsken i kombination med Margrethekog er/var af betydning for, at de samlede bestande af disse arter i verden kan overleve.

Siden 1979 er der optalt ynglefugle i Tøndermarskens ydre koge, i Margrethe Kog og Saltvandssøen samt i Magisterkogen. Nedenfor vises der en oversigt over resultaterne fra alle disse mange år. Der er tale om en entydig tilbagegang for stort set alle sjældne og fåtallige arter. Her skal blot nævnes de mest markante eksempler på fuglebestandenes sammenbrud (baseret på optællinger fra Danmarks Miljøundersøgelser):

Ynglefugle i antal par i Tøndermarskens ydre koge 1979-2000

Art	1979	1984	1989	1994	1998	2000
Rørdrum	0	3	1	0	0	0
Gråand	92	123	74	141	94	72
Atlingand	32	42	12	28	7	13
Skeand	17	15	14	32	8	4
<i>Ænder total</i>	<i>153</i>	<i>204</i>	<i>117</i>	<i>271</i>	<i>136</i>	<i>109</i>

Rørhøg	5	6	4	5	2	2
Hedehøg	4	7	3	2	1	3
Blishøne	20	24	2	44	6	10
Strandskade	88	122	40	62	34	20
Vibe	1082	1394	267	196	141	75
Dobbeltbekkasin	-	49	11	10	0	0
Stor Kobbersneppe	111	111	68	69	57	51
Rødben	159	207	54	57	48	40
Brushøne*	20	20	19	3	0	0
<i>Vadefugle total</i>	<i>1460</i>	<i>1903</i>	<i>459</i>	<i>397</i>	<i>280</i>	<i>186</i>
Sortterne**	31	70	12	41	0	0

* Dermed forsvundet fra fastlandet i hele Vadehavsområdet. Nærmeste danske yngleplads er nu Tipperne.

** Antages at være flyttet i 1998 til naturgenoprettede områder syd for grænsen, hvor der samme år ynglede henh. 30 og 10 par sortterner. I 1999 vendte sortterneren dog tilbage med 21 par, men uden nævneværdig ynglesucces. I 2000 var der 3 ynglepar i Magisterkogen.

Ynglefugle i antal par Magisterkogen 1979-2000

Art	1979	1984	1989	1994	1998	2000
Rørdrum	14	13	3	3	2	6
Grågås	12	15	29	25	39	19
Gråand	71	61	16	83	163	95
Krikand	5	0	0	0	0	0
Atlingand	17	14	5	9	9	6
Skeand	41	24	22	32	25	10
Troldand	2	4	12	11	13	13
<i>Andefugle total</i>	<i>163</i>	<i>130</i>	<i>89</i>	<i>173</i>	<i>265</i>	<i>156</i>
Rørhøg	24	27	12	16	18	16
Hedehøg	6	12	5	5	0	5
Plettet Rørvagtel	12	1	2	5	0	5
Blishøne	50	52	18	73	133	128
Strandskade	6	12	3	6	5	7
Vibe	57	69	35	20	9	6
Dobbeltbekkasin	35	20	6	11	2	7
Stor Kobbersneppe	19	14	8	3	0	1

Rødben	18	13	8	14	4	5
Brushane	24	9	8	5	0	0
<i>Vadefugle total</i>	<i>159</i>	<i>137</i>	<i>70</i>	<i>61</i>	<i>25</i>	<i>27</i>
Sortterne	12	15	0	0	0	3

Tema-rapporten "*Fugle i Tøndermarsken - bestandsudvikling og landbrug*", der blev publiceret i december 2000 af Danmarks Miljøundersøgelser, beskriver også Tøndermarskens betydning for hele Danmarks fugleliv. Et bearbejdet uddrag bringes her:

Tøndermarskens betydning for Danmarks ynglefugle

<i>Art</i>	<i>1986 % af dansk bestand</i>	<i>2000 % af dansk bestand</i>	<i>Udvikling i % +/-</i>
Rørdrum	27	3	-24
Atlingand	56	7	-49
Knarand	5	4	-1
Spidsand	0,5	0	-0,5
Skeand	7	2	-5
Troldand	5	2	-3
Rørhøg	5	3	-2
Hedehøg	33	19	-14
Engsnarre	0	18	+18
Plettet Rørvagtel	0	9	+9
Strandskade	2	0,5	-1,5
Vibe	4	0,2	-3,8
Dobbelt Bekkasin	1	0,3	-0,7
Stor Kobbersneppe	17	7	-10
Rødben	5	0,4	-4,6
Brushane	50	0	-50
Sortterne	76	3	-73

Statusrapporten *Beskyttelse og benyttelse af de ydre koge i Tøndermarsken, Redegørelse 1999*, der er udgivet af

Skov- og Naturstyrelsen i 2000, giver en oversigt over forholdene for flora og den øvrige fauna. Herfra skal summarisk nævnes:

Vandplanter: Ifølge undersøgelser af plantelivet fra 1989-1992 er der en meget artsrig og veludviklet vegetation i grøfte- og kanalsystemet i Rudbøl Kog og Ny og Gammel Frederikskog. To arter, *Hårfin Vandaks* og *Tæt Vandaks*, er sjældne i Danmark. Flest arter i kanaler og grøfter, hvor der er græsmarker med kreaturer på de omgivende marker, og hvor disse har fri adgang til grøfterne. Færrest arter i grøfter, der er omgivet af dyrkede arealer.

Plantelivet har ikke været undersøgt siden 1992.

Landplanter: Moderat artsrig vegetation på en række græsmarker i Gammel Frederikskog, hvor der er registreret 118 plantearter. Ingen af disse er dog sjældne eller truede i Danmark. Største antal arter findes på de græsmarker, som aldrig har været drænet, gødsket eller omlagt.

Plantelivet har ikke været undersøgt siden 1991.

Vandinsekter: Ifølge undersøgelser af vandinsektlivet fra 1989-1992 er der fundet et meget artsrigt dyreliv i grøfte- og kanalsystemet i Rudbøl kog og Ny og Gammel Frederikskog. Flest arter af biller, mens ferskvandssneglene dominerer antalsmæssigt. Største antal i kanaler og grøfter med kreaturafræsning på de omgivende marker, mens laveste artsantal er fundet i grøfter mellem dyrkede marker. En række sjældne arter er fundet, bl.a. døgnfluen *Paraleptophlebia weneri*, der ellers ansås for at være forsvundet fra Danmark.

Smådyrslivet i bevandingssystemet har ikke været undersøgt siden 1989-1992.

Landinsekter m.v.: Ved undersøgelser i 1990 er der på græsmarker i Gammel Frederikskog fundet 265 billearter og 58 arter edderkopper. To arter af edderkopper er registreret for første gang i Danmark, mens billearten *Oxyptoda tardi* er ny for landet. Desuden er der fundet en bille af slægten *Atheta*, som måske er ny for verden! De

flESTE biller og edderkopper er knyttet til de fugtige, brednære arealer langs grøfterne, mens selve græsmarkerne mest rummer almindelige arter.

Insektlivet er ikke undersøgt siden 1990.

Fisk: Ifølge en undersøgelse fra 1991 er der registreret i alt 11 fiskearter i grøfte- og kanalsystemet i kogene. Det betegnes som et overraskende højt antal, der kan henføres til det klare vand med mange vandplanter.

Dyndsmerlingen forekommer fåtalligt i Vidåen; det er en af Danmarks sjældneste ferskvandsfisk, der i nyere tid kun kendes fra to lokaliteter i Sønderjylland. Arten har tidligere været fundet i kogene og forekommer måske stadig der.

I 1994-96 er der gennemført en undersøgelse af bestandene af laksefisk i Vadehavsområdet, herunder Vidåen. Resultaterne viser, at Vidås laksefiskebestande er markant ringere end de øvrige undersøgte seks vandløbs bestande. Såvel antallet af laksefisk i vandløbene, produktionen af ungfisk (smolt) som antallet af gydemodne havørreder, der vender tilbage til Vidå efter opholdet i Vadehavet, er beskedent. Rapporten peger på forhold specielt omkring Vidåens mundingsområde, som kan være af negativ betydning for bestandene af snæbel, havørred og laks.

Pengene vælter ud i marsken

Legater og udlændinge fik broderparten af 30 mio. kr.

Arealerne i Tøndermarsken kan opdeles i to grupper: *pløjejord og vedvarende græsarealer.*

Erstatningen for pløjejord, der skulle omlægges til vedvarende græsarealer som følge af fredningen i 1988, blev af taksationskommissionen ved prøvetaksation ansat til 28.000 kr. pr. hektar som udtryk for en anslået værdinedgang i handelsværdien fra 45.000 kr. pr. hektar til 17.000 kr. pr. hektar. Erstatningen for græsningsjord blev fastsat til 18.000 kr. pr. hektar, svarende til en værdinedgang fra 35.000 kr. pr. hektar til 17.000 kr. pr. hektar. Beløbene var skattefrie.

I alt blev der udbetalt knap 30 mio. kroner i erstatninger, men kun 17,1 % af erstatningsbeløb tilfaldt lokale landmænd med jord i det fredede område. Resten blev udbetalt til ejere af frijord, hvoraf størstedelen er privatpersoner med bopæl uden for det fredede område.

Procentfordeling af erstatningerne

Landmænd i området	17,1 % ~ 5,13 mio. kr.
Frijord (danske ejere)	29,2 % ~ 8,76 mio. kr.
Frijord (udenlandske ejere)	20,6 % ~ 6,18 mio. kr.
Legater og stiftelser	24,1 % ~ 7,23 mio. kr.
Menighedsråd	2,1 % ~ 0,63 mio. kr.
Digelag	3,7 % ~ 1,11 mio. kr.
Staten (Jordbrugsdirektoratet)	3,2 % ~ 0,96 mio. kr.

Knap en fjerdedel af alle millionerne tilfaldt altså legatjorder. Størstedelen af disse legater er stiftet af tønderborgere i 1800-tallet. Disse jorder administreres af Tønder og Åbenrå Kommuner, og afkastet skal anvendes til sociale formål.

De dyrkningsmæssige konsekvenser af fredningen for områdets få aktive landmænd var beskedne. Forud for forbuddet mod yderligere opdyrkning i de ydre koge blev 252 hektar i Ny og Gammel Frederikskog anvendt til korn- og rapsdyrkning. I henhold til loven kunne der fremover dyrkes 79 hektar, så reelt har loven "kostet" 173 hektar dyrkningsjord, men da hovedparten af det opdyrkede areal (51,3 % i 1991) har været drevet af tyske forpagtere, var der for områdets egne landmænd kun tale om en reduktion i omdriftsarealet på ca. 29 hektar. Der er altså ikke tale om, at der ikke kan eller må dyrkes landbrug i det fredede område.

Til gengæld blev der gennemført en jordfordeling, så dyrkningsjorden blev samlet og placeret mere hensigtsmæssigt i forhold til de aktive landmænd. Oven i købet fik de lov til at dyrke alle pløjearealerne i en overgangsperiode frem til 1994, selvom erstatningerne blev beregnet med renter fra 1988.

Dertil kommer, at staten har betalt omkring 6 mio. kroner for reovering af bevandingssystemet. Oven i alle disse penge har man også bundet sig til at betale en lille million kroner årligt for vedligeholdelse og drift af det reoverede bevandingssystem - men uden at få den nødvendige indflydelse på driften.

Efter en gennemgang af de første 11 års regnskaber for de årlige tilskud må man sige, at det offentlige heller ikke udøver nogen reel **kontrol med de økonomiske midler** til bevandingssystemets drift og vedligeholdelse. Her skal nævnes nogle eksempler:

Man betaler hvert år et honorar på 50.000 kr. til digegreven Hans Sønnichsen, der altså har modtaget mere end en halv mio. kroner indtil nu - uden at der foreligger nogen form for skriftlig aftale, aktstykke, notat eller lignende, der begrundet denne honorering. Til sammenligning kan tjene, at formanden for Det Rådgivende

Udvalg blot modtager 3.-4.000 kr. årligt i diæter og kørepenge. Også kogsformand Thomas G. Nielsen modtager et årligt honorar på 22.500 kroner, der ikke findes nogen skriftlig aftale om. Desuden betaler Skov- og Naturstyrelsen årligt kr. 18.750,- til digelaget som tilskud til kontorhold.

Man accepterer også, at digegreve Hans Sønnichsen selv leverer materialer til digelagets vedligeholdelse af bevandingssystemet. For eksempel sælger digegreven i 1997 122 gamle jernbanesveller til digelaget for i alt 12.200 kroner ex. moms. I 1998 sælger han yderligere 11 sveller til 1.100,- kr. ex. moms til "Skov- og Naturstyrelsen". Det samme gentager sig i 1999 med 106 sveller til 10.600 kroner ex. moms og i 2000 med 118 sveller til 11.800 kroner ex. moms.

Det er ikke kun digegreven, der leverer materialer til digelaget. I 1998 sælger kogsformand Thomas G. Nielsen 10 sveller til 1000,- kr. ex. moms til digelaget, og 1999 sælger digelagets kontordame, Gerda Paulsen, 3 sveller til 300 kroner ex. moms til "Skov- og Naturstyrelsen". Der synes at være tale om en ganske høj stykpris; i f.eks. den "Blå Avis" tilbydes brugte sveller jævnligt til 30-50 kroner pr. styk.

I maj 1995 blev Skov- og Naturstyrelsen kontaktet af en Carsten Hansen i Süderlügum. Han repræsenterer ejerne af fire matrikler i Tøndermarsken. En af disse ejere, Iver Ehlers, finder ikke at have modtaget sit erstatningsbeløb. SNS har allerede i september 1993 udbetalt erstatningen vedr. de fire matrikelnumre på i alt kr. 324.655,38 inkl. renter til digegreve Hans Sønnichsen, der administrerer disse matrikler.

SNS udbeder sig dokumentation for, at erstatningsbeløbet er korrekt udbetalt til ejerne. Hans Sønnichsen fremsender syv dage senere en håndskreven seddel fra Carsten Hansen med ordlyden: "På ønske af herr Hans Sønnichsen bekræfter jeg herved, at alle erstatninger for fredningen i Tøndermarsken for de tyske landbrugslodder er betalt."

SNS betragter dette som tilstrækkelig dokumentation for korrekt udbetaling af det sekscifrede beløb knap to år tidligere, og man foretager sig ikke yderligere. Man insisterer hverken på girokvittering,

bankudtog eller anden mere konkret dokumentation, der kan fortælle, præcis til hvem og hvornår beløbet er betalt.

En konteringsfejl i bogholderiet hos Skov- og Naturstyrelsen medførte i 1994, at en lokal entreprenør, Günther Eckholdt, fik tilsendt 64.000 kr. for nogle gravearbejder. Hans regning lød på 6.400 kr. Efter 10 dage returnerede Eckholdt selv de overskydende 57.600 kr. Det er tvivlsomt, om SNS nogensinde selv ville have opfanget denne fejludbetaling.

Revisionsteknisk er der ikke på noget tidspunkt i årenes løb gennemført uanset revision med kasseeftersyn og lageroptælling, og ej heller er det nogen sinde undersøgt, om de for statens regning indkøbte materialer rent faktisk er anvendt til formål, der er dækket af loven.

Indhentning af tilbud, licitation og lignende benyttes tilsyneladende heller ikke. Digelagets ordinære regnskab (ca. 1,5 mio. kr. årligt) og regnskabet for de årlige driftsmidler fra staten (ca. 600.000-800.000 kr.) er blandet sammen på en sådan måde, at ingen uvedkommende kan afgøre, om afholdte lønudgifter, kørselsudgifter og materialeindkøb rent faktisk hører til i den ene eller den anden kasse. Digegrevens kontering af enkeltbeløbene afgør, om en udgift tilfalder staten eller digelaget selv. Det skal understreges, at der ikke er konstateret tegn på misbrug.

Siden 1988 har Skov- og Naturstyrelsen betalt for driften af bevandingssystemet, i alt knap 10 mio. kroner indtil nu.

Det foregår på den måde, at digelaget opstiller et årligt budget, der godkendes af Sønderjyllands Amtsråd, hvorefter staten normalt betaler, når årsregnskabet foreligger. Amtet godkender også årsregnskabet, der er påtegnet af digelagets egen revisor, men amtet har angiveligt den formelle pligt til at kontrollere rigtigheden af forholdene. Det er dog uklart, om der overhovedet eksisterer nogen **revisionsinstruks** for godkendelse af digelagets regnskaber vedrørende de udgifter, der afholdes af staten. I marts 2000 efterlyser Sønderjyllands Amt en

sådan instruks fra Skov- og naturstyrelsen, men man har ikke været i stand til "at finde den".

Den 26. september 2000 aftaler Skov- og Naturstyrelsen med digelaget, at styrelsen "udarbejder et forslag til revideret aftale og revisionsinstruks, der er i overensstemmelse med Rigsrevisionens nugældende krav (...)". I forbindelse med at digelaget sættes under økonomisk administration i februar 2001, gentager SNS sit løfte om at udarbejde en regnskabsinstruks i overensstemmelse med "Rigsrevisionens regler".

Uanset manglende instruks eller ej fungerer amtets godkendelsesfunktion ikke. Digelaget har i årene 1996-1999 undladt at indbetale CO₂-afgift af elforbruget til pumpestationerne. Hverken digelagets egen revisor eller amtets kontrolfunktion har sagt noget til dette. Da toldvæsenets momskontrol afslører fejlen i maj 2000, bliver digelaget pålagt at efterbetale 133.404,- kr., som er unddraget statskassen. Skov- og Naturstyrelsen må acceptere at betale sin andel på 10.144,- kr. af denne regning.

Men derefter ændrer SNS signaler. Da digelaget i september 2000 anmoder om en ekstrabevilling på 200.000,- kr. i forhold til budgettet for 2000 på 712.000,- kroner, siger styrelsen nej (den endelige overskridelse viser sig at blive på 237.000,- kroner). Ifølge digelaget skyldes budgetoverskridelsen udskiftning af stigborde samt indkøb af træ til lager. Året før havde der også været en budgetoverskridelse på 50.000,- kr., hvoraf styrelsen havde dækket 36.000,- kr.

Da digelaget derefter indsender et budget for 2001 på 1,4 mio. kroner, har styrelsen fået nok. Det er dobbelt så meget, som den normale årsbevilling. Selv da digelaget i samarbejde med amtet nedjusterer budgettet for 2001 til 949.000,- kroner, hjælper det ikke. I februar 2001 sættes digelaget under økonomisk administration, således at styrelsen kun vil udbetale "bidrag månedsvis på grundlag af specificerede regninger vedlagt dokumentation", indtil forholdene er afklaret.

Forgæves forsøg på at åbne for vandet

Skov- og Naturstyrelsen trækkes rundt i manegen i tolv år

Allerede i 1990 var man i Skov- og Naturstyrelsen klar over, at det stod galt til med vandet og fuglebestandene i det fredede område.

Daværende direktør i SNS, Karen Westerbye-Juhl, skrev dengang, at *"Skov- og Naturstyrelsen ser med stor alvor på disse forhold og vil sammen med de øvrige involverede myndigheder og private bidrage til at vende denne udvikling. Et stort skridt er forhåbentligt taget med den forbedring af bevandingsanlægget i de ydre koge, som påbegyndtes i 1988."*

Forholdene i området, der er udpeget både som Ramsar- og EF-fuglebeskyttelsesområde, har også EU-kommissionens bevågenhed. I 1992 skrev kommissionen til Skov- og Naturstyrelsen for at udtrykke sin bekymring over forholdene i det højt prioriterede område.

Vidåen, Rudbøl Sø og Magisterkogen er medtaget på listen over de områder, Danmark i 1998 har indmeldt til EU-kommissionen som forslag til EU-habitatområde i overensstemmelse med EU-habitatdirektivet fra 1994. Området er også medtaget som en del af samarbejdsområdet ifølge Den dansk-tysk-hollandske Vadehavsplan fra 1997.

Spørgsmålet om vandstanden i det fredede område er naturligt nok det enkeltpunkt, der hyppigst har været på dagsordenen hos Det Rådgivende Udvalg - hvor det har givet anledning til stadig skarpere konfrontationer mellem de to fløje: landmændene og naturfredningsfolkene. Siden 1993 er anvendt umådelig megen tid og store økonomiske midler på at forberede og diskutere hele 7 forskellige forslag til projekter til forbedring af vandstandsforholdene. De er alle strandet på lodsejernes modstand i sidste øjeblik.

For at give et indtryk af den massive uvillighed og reelt manglende vilje til at samarbejde om en løsning på problemerne i Tøndermarsken følger her en kronologi over de væsentligste diskussioner gennem årene i Det Rådgivende Udvalg:

Allerede på de første møder i **1989** i Det Rådgivende Udvalg starter diskussionen om vandstanden. I januar **1990** fremlægger Sønderjyllands amt 10 års målinger af vandstande i Vidåen, der viser, at i 8 ud af 10 år har der været en "unormalt lav minimumsvandstand".

På det 10. møde i april **1991** afviser digegreve Hans Sønnichsen (HS) at medvirke til renovering og nyetablering af vandhuller på de fredede græsarealer, men til gengæld siger han, at der er intet til hinder for en tidligere indpumpning af vand i bevandingssystemet, når de korndyrkende landmænd ophører med den midlertidige drift i 1994 på de jorder, der skal konverteres til græsarealer! Umiddelbart lyder det fint, men reelt siger HS blot, at før 1994 kan der ikke blive tale om ændringer i bevandingspraksis - altså tidligst tre år senere.

På det efterfølgende 11. møde i august **1991** oplyses det, at vandstanden i Magisterkogen nu er 30-40 cm lavere end for 10-12 år siden. Man skyder skylden på den nye sluse i det fremskudte dige.

På det 13. møde i juni **1992** tager Skov- og Naturstyrelsen for alvor hul på problematikken, da man efterlyser en ændring af vandløbsregulativet, så der pumpes vand ind tidligere.

På det 15. møde i november **1992** erklærer Fedder P. Hindrichsen sig villig til at diskutere et indpumpningstidspunkt, der kan ligge 10-15 dage tidligere end det daværende, "hvis forholdene tillader det". Men på det næste møde vender han 180 grader rundt. På det 16. møde i marts **1993** erklærer Fedder P. Hindrichsen, at "der tidligere var langt flere fugle end i dag". Så langt så godt, men han fortsætter med at fastslå, at årsagen er, at "man startede indpumpningen af vand væsentligt senere end i dag"! Han foreslår derfor, at man går tilbage til det gamle indpumpningstidspunkt.

På det 17. møde i maj **1993** erklærer Fedder P. Hindrichsen sig som modstander af en tidligere bevandingsstart, men drøftelsen af en ændring af regulativet med henblik på at fastsætte en minimumsvandstand ender med, at udvalget anbefaler, at SNS udarbejder et forslag til frivilligt forsøg til senere godkendelse.

På det 18. møde i juni **1993** kræver Fedder P. Hindrichsen, at der skal indgås en frivillig aftale med lodsejerne, hvis der skal sættes forsøg i gang med ændret tidspunkt for indpumpning af vand. Diskussionen er efterhånden drejet over til at handle om at foretage forsøg på et lille område, omkring 100 hektar, i stedet for at ændre vandstanden i hele det fredede område. Det fremgår indirekte af mødereferatet, at der er enighed om at igangsætte et omformuleret forslag fra SNS.

På det 20. møde i november **1993** referer SNS nu, at Sønderjyllands Amt mener, at forsøgene med ændret bevanding vil stride mod regulativet. Lodsejerne peger atter på det frivillige i forsøgene som det væsentlige. Hans Sønnichsen siger, at digelaget er interesseret i at få mere vand på markerne af hensyn til fårene. Udvalget konkluderer, at der fortsat er enighed om at søge de nævnte forslag gennemført.

På det 21. møde i april **1994** oplyser Skov- og Naturstyrelsen, at der er drøftet forsøg fra 1995 med Hans Sønnichsen og med DMU, der udarbejder oplæg til forsøgene.

I august 1994 iværksættes et forsøg i Gammel Frederikskog efter aftale med digelaget. Efter opfattelsen hos SNS aftales en bestemt vandstand i området, men det fremgår ingen steder hvilken. Da vandstanden stiger i foråret **1995**, bliver digegreven bekymret for om lodsejerne - der ikke er orienteret direkte - vil klage, og han stopper derfor vandstandshævningen - og forsøget er tabt på gulvet.

På det 26. møde i juni **1995** behandles ønskerne om forsøg atter, og SNS truer med lovændringer, hvis det ikke snart lykkes med frivillige forsøg. Man enes i udvalget atter om at gennemføre forsøgene. SNS skal orientere lodsejerne direkte, og SNS erklærer sig villig til at kompensere eventuelle økonomiske tab. I juli **1995** skriver SNS til udvalgte lodsejere og forpagtere med information om forsøget. I september **1995** afholdes møde med alle berørte parter, og ingen protesterer mod forsøgets gennemførelse.

Men på det 27. møde i Det Rådgivende Udvalg i december **1995** meddeler digegreve Hans Sønnichsen efter møde i digelagets forretningsudvalg, at han ikke vil

igangsætte forsøgene, "da der ikke var tilstrækkelig lokal forståelse for at gennemføre dem".

På det 28. møde i marts **1996** foreslår SNS en løsning, hvor forsøgene gennemføres uden accept fra lodsejerne ved en ændring af regulativerne. Men ifølge mødereferatet skyder Strukturdirektoratet forslaget ned ved at meddele, at landbrugsministeriet næppe kan godkende en eventuel tilladelse fra Landvæsenskommissionen, hvis lodsejernes accept ikke foreligger.

På det 30. møde i oktober **1996** genoptages diskussionen. Nu tilbyder digegreve Hans Sønnichsen, at man kan foretage forsøg på 36 hektar af hans private jord!

I vinteren **1996-97** arbejder Lindet Statsskovdistrikt videre med forsøgene og har drøftelser med Hans Sønnichsen, Tønder Kommune og Strukturdirektoratet. I januar **1997** foreligger et nyt projektforslag.

På det 31. møde i marts **1997** melder landboorganisationerne tilbage, at man ikke kan gå ind for forsøgene. SNS meddeler, at Hans Sønnichsens areal er for lille og uegnet, og at man foretrækker Tønder Kommunes legatjorder som bedre egnede. Landboorganisationerne foretrækker nu Hans Sønnichsens areal.

SNS går videre med projektet. Ingeniørfirmaet COWI inddrages som teknisk ekspertise, og der forhandles, opmåles og udarbejdes en forsøgsopstilling - det koster 157.000 kr. ex. moms til ingeniørfirmaet. På det 32. møde i august **1998** orienteres Det Rådgivende Udvalg. SNS bliver bedt om at melde tilbage til udvalget, når der foreligger "et færdigt forsøgsdesign, der er færdigforhandlet med lodsejerne".

I september **1998** anmoder SNS Danmarks Miljøundersøgelser om at vurdere forsøgene på Tønder Kommunes arealer, der omfatter ca. 60 hektar. DMU melder tilbage, at arealet skal være mindst 100 hektar. COWI bliver bedt om at udarbejde nyt forsøgsdesign for 100 hektar, der også omfatter et antal private lodsejere. Projektudkastet afleveres i januar **1999**.

April **1999** sendes udkastet til høring hos Sønderjyllands Amt, Strukturdirektoratet og Tønder

Kommune. Lindet Statsskovdistrikt holder derefter individuelle møder med hver af parterne.

I maj **1999** sendes orientering og invitation ud til samtlige lodsejere (13) i det planlagte forsøgsområde. Senere samme måned afholdes orienteringsmøde med disse.

Men endnu en gang viser alle anstrengelser - og udgifter - sig at være spildte kræfter. På det 33. møde 14. juni **1999** meddeler Hans Sønnichsen lakonisk, at "ingen af de private lodsejere vil sige ja til forsøgene".

Da fristen udløber 18. juni **1999** for tilbagemelding, siger kun Tønder Kommune og Strukturdirektoratet ja til at være med i forsøget, mens de øvrige siger nej - en enkelt privat lodsejer og Højer Kommune svarer slet ikke. Forsøget må derfor opgives.

I Skov- og Naturstyrelsen siger man nu, at der ikke er flere planer om at forsøge at få gennemført frivillige forsøg med at hæve vandstanden i området. Næste udspil skal komme fra ministeren og Folketinget, siger man.

På det 34. møde i oktober **1999** nævnes det forliste forsøgsprojekt ikke med et eneste ord. Men Skov- og Naturstyrelsen har alligevel ikke opgivet ævred, men nu har man opgivet gulerods-metoden og i stedet fundet stokken frem. Hele fire SNS-medarbejdere deltager i mødet, og de orienterer efter tur om indholdet af den kommende 2. redegørelse for Tøndermarsk-lovens virkninger til folketinget.

Under præsentationen af redegørelsens afsnit om den fremtidige indsats fremlægges et helt batteri af nye virkemidler, der bl.a. vil fratage digelaget magten over vandstanden i det fredede område. Man ønsker at ændre myndighedsstrukturen, så den kommer til at svare til forholdene ved en fredning og som i resten af kongeriget. Der lokkes med støtteordninger, hvor lodsejere betales for at drive jorden naturvenligt, - og der trues med lovændringer og udnyttelse af statens forkøbsret til jord i området, hvis lodsejerne ikke vil være med til at fremskaffe mere fugtige forhold.

Mødet bliver afbrudt, så parterne kan sætte sig ind i de nye forslag og skaffe sig sagkyndig hjælp til at vurdere dem.

Det 34. møde bliver genoptaget i november, hvor digelaget møder op med landbrugskonsulent **Ole Kirk** som bisidder. Han gennemhegler udkastet til ny redegørelse for folketinget - der er ikke det, der ikke er galt: landbrugskonsulenten betvivler værdien af en tidligere bevandingsstart; anvendelse af gødning på de fredede arealer forringer ikke mulighederne for viberne, tværtimod - er det i virkeligheden ikke de store gåseflokke, der forstyrrer viberne?; der sker ikke udsivning af gødning til vandhuller og grøfter; vandstandshævning må ikke forhindre den fortsatte landbrugsdrift; i gamle dage, før fredningen, var fuglebestanden størst; myndighedsstrukturen skal bevares; sommervandstanden skal ikke ændres; grøblerender skal fortsat vedligeholdes; staldgødning (gylle) skal kunne udbringes overalt; man fraråder forbud mod fodring af kreaturer og får ude i marsken; tæthed af kreaturer er ikke for stor; forsøg med forhøjet vandstand skal aftales med lodsejerne i frivillighed osv. osv.

Stort set alle forslag til virkemidler i redegørelsen får en negativ kommentar fra landbrugskonsulenten. Kun planerne for bekæmpelse af ræve og informations- og formidlingsindsatsen har Ole Kirk ingen kommentarer til.

I den afsluttende runde på mødet betegner repræsentanten for Danmarks Naturfredningsforening det som en "falliterklæring", at det aldrig er lykkedes at få loven til at fungere med landbrugets medvirken. Hun forudser, at "vejen frem er nok en statslig overtagelse af arealerne til gavn for natur og fugle". Til slut takker den lokale skovrider for et konstruktivt møde.

En lille måned senere den 1. december **1999** afholdes det 35. møde. Repræsentanten for Sønderjyllands amt kunne meddele, at amtet er indstillet på at overtage myndighedsrollen på vandløbsområdet samt eventuelt andre opgaver, hvorefter Skov- og Naturstyrelsen tilkendegiver, at man ville gå i tættere dialog med amtet om dette.

Så holder Fedder P. Hindrichsen et længere indlæg om udkastet til den 2. redegørelse til folketinget, hvori

han efterlyser dokumentation for en lang række forhold, især vedrørende fuglenes forekomst og gødningstryk. Han mener at kunne konstatere, at "fuglene er fløjet mod øst, hvor der har været mange flere viber på de tynde hvedemarker". Han citerer en DMU-medarbejder for at have udtalt, at viberne ruger tidligere, hvis konditionen er god, og han konkluderer, at "god kondition hænger sammen med brugen af gødning, som er gået tilbage siden lovens ikrafttræden i 1988". Ved mødets afslutning ønsker han endvidere at få belyst, om man i redegørelsen til folketinget "skelner mellem kælvekvier og unge kvier" i opgørelsen over græsningstryk, da kvierne er mere urolige i brunst-tiden.

Også landbrugskonsulent Ole Kirk har en række kritiske spørgsmål til udkastet til redegørelse, men han overrasker de fleste deltagere i mødet, da han afslutter sit indlæg med at aflevere et forslag fra digelaget og kogsbestyrelserne til et forsøgsprojekt, som man vil "arbejde positivt" på at gennemføre. Ole Kirk betegner forslaget som en "håndsrækning til at komme videre".

Formanden for udvalget, Kurt Johannsen, griber straks bolden og betegner forsøgsprojektet som et "fint udspil, overordnet set en udstrakt hånd, som vil kunne gennemføres uden lovrevision". Johannsen foreslår, at styrelsen arbejder videre med forslaget.

På vegne af Sønderjyllands Amt fastslår Jens Andresen (V) om fremtiden i Tøndermarsken, at "der skal kunne drives landbrug som hidtil, og hvis der skal ske ændringer i driftsformen, skal dette ske på grundlag af frivillige aftaler".

Repæsentanten for Dansk Ornitologisk Forening, Martin Iversen, efterlyser mere omfattende og præcise kvalitetsmålsætninger. Han gør opmærksom på, at "problemstillingen i Tøndermarsken er ikke et spørgsmål om et enten/eller (natur/kultur), men et både/og. Han giver udtryk for, at der er 3 "stilleskruer", som kan anvendes til at løse problemerne: 1) fortsatte reguleringer i området, 2) foretage statslige opkøb og 3) lave miljøvenlige driftsaftaler. Han anbefaler, at de sidste to opprioriteres i myndighedernes kommende indsats.

Bag kulisserne har der i efteråret **1999** været en række uformelle kontakter mellem parterne, hvor det bliver gjort klart, at myndighederne for alvor er ved at tabe tålmodigheden med digelaget og landmændene i området. Truslen om lovindgreb hænger nu i luften, men det træder også stadig mere tydeligt frem, at de samme myndigheder har fundet økonomiske midler til at lokke med. Man gør klar til endnu et projekt, og denne gang skal guleroden være milliontilskud.

Disse forhandlinger er så langt fremme, at miljø- og energiminister Svend Auken den 19. januar **2000** tør udsende en pressemeddelelse, hvori han skriver under overskriften "Frivillig naturforvaltning i Tøndermarsken":

"Jeg har vurderet Skov- og Naturstyrelsens materiale. Det har overbevist mig om, at der skal gøres en yderligere indsats for at omstille landbrugsdriften i det beskyttede område til en mere miljø- og naturvenlig drift inden for rammerne af beskyttelsesloven fra 1988. Loven har i øvrigt på mange områder fungeret efter hensigten. Frivilligheden bør have en chance og jeg mener derfor, at landbruget selv skal have en mulighed for at vise vejen til en omstilling. Det kan ske ved at anvende mulighederne i det nye landdistriktsprogram.

Strukturdirektoratet (under Fødevareministeriet, red.) vil derfor sondere mulighederne for at få tilslutning til et program for støtte til omstilling til mere miljø- og naturvenlig landbrugsdrift i det beskyttede område. Jeg er indstillet på i første omgang at se, om de frivillige ordninger kan forbedre forholdene. Så kan vi på et senere tidspunkt vurdere lovgivningen i lyset af dette(...)"

På det 36. møde i marts **2000** i Det Rådgivende Udvalg fremlægger landbrugskonsulent Ole Kirk på vegne af digelaget og kogsbestyrelserne et forslag til et "forprojekt" over 5 år med tre små områder, hvor man kan afprøve forskellige kombinationer af indgreb, bl.a. med vandstandsvariationer, slåning af tidsler, gødskning og hegning.

Der er tale om et forprojekt, der skal afsluttes og evalueres, før digelaget og kogsbestyrelserne vil gå med til ændringer af driften på større arealer. Der skal altså gå endnu 5 år, før der kan tages beslutninger vedrørende hele det fredede område. Ideen er også, at der skal dyrkes "miljø for pengene", dvs. at lodsejerne skal kompenseres i denne periode via midler fra landdistriktsprogrammet under Fødevarerministeriet.

I løbet af sommeren **2000** overtager Jens Andresen formandsposten i Det Rådgivende Udvalg. Jens Andresen er valgt for Venstre til Sønderjyllands Amtsråd, hvor han er formand for udvalget for teknik og miljø.

På det 37. møde i august **2000** orienterer Karl Aage Eskildsen fra Strukturdirektoratet om to "meget positive" møder med digelaget og konsulent Ole Kirk om nye driftsaftaler inden for landdistriktsprogrammet. Lodsejerne vil ifølge Karl Aage Eskildsen - mod økonomisk kompensation - gå med til forskellige modeller for 5-årige aftaler om:

- nedsat gødskning
- ingen grøbling
- begrænsninger i antal dyr pr. ha
- ingen tilskuds fodring om sommeren
- hævning af vandstande.

Hele det beskyttede område kan blive omfattet, dog med undtagelse af arealer i omdrift. Alle tre ydre koge vil indgå med i alt 7 nærmere definerede områder.

Direktoratet for FødevarerErhverv vil tage sig af at gennemføre driftsaftalerne, og Karl Aage Eskildsen håber at kunne have et projektforslag klar til næste møde i udvalget.

Hele efteråret og vinteren 2000 forhandles der frem og tilbage mellem Strukturdirektoratet og lodsejerudvalget, der består af Hans Sønnichsen (digelaget), Fedder P. Hindrichsen (den tyske landboforening), Adolf Sørensen, Peter Pørksen og konsulent Ole Kirk (formand). Forslag afløser forslag, og efterhånden fordamper den optimistiske stemning, da det

endnu en gang viser sig, at lodsejerne reelt ikke er til sinds at medvirke til at løse problemerne.

Stemningen falder til under nulpunktet, da kogsbestyrelsen i Gammel Frederikskog spænder ben for et særskilt demonstrationsprojekt, der skulle igangsættes med start 1. marts 2001. For at illustrere konsekvenserne af en ændret driftsform havde Direktoratet for FødevarerErhverv ønsket at ændre afløbsforholdene på nogle af direktoratets egne arealer (ca. 25 ha). Man ønskede at lukke nogle afløbsrender med jord, og Direktoratet havde derfor søgt og fået dispensation fra amtet til dette beskedne indgreb.

Denne dispensation anker kogsbestyrelsen ved Hans Sønnichsen til Naturklagenævnet, og forsøget kan derfor ikke sættes i gang.

Anken begrundes bl.a. med henvisning til beskyttelseslovens bestemmelser om, at der ikke må laves terrænændringer i marsken, til trods for at amtet havde vurderet, at der ikke er tale om ændringer af terrænet i lovens forstand.

Det bliver dråben, der får bægret til at flyde over. På det 38. møde i februar **2001** kaster Strukturdirektoratet håndklædet i ringen. På mødet meddeler Direktoratet for FødevarerErhverv ganske kortfattet, at der "ikke kunne opnås enighed med lodsejerne om den nødvendige driftsform".

Sønderjyllands Amt prøver nu at redde lidt af æren ved at tilbyde lodsejerne en rundhåndet økonomisk kompensation, hvis de vil love at drive deres arealer som særligt følsomme landbrugsområder under den eksisterende MVJ-ordning. Amtet har netop udlagt hele det fredede område som SFL-område, hvilket er en forudsætning for, at MVJ-ordningen kan udnyttes.

Den 6. marts 2001 holder Jens Andresen møde med lodsejerudvalget. Han har lagt formandskasketten fra Det Rådgivende Udvalg på hylden og optræder nu på vegne af Sønderjyllands amt.

I 12. time lykkes det Jens Andresen at overtale repræsentanterne for lodsejerne til at underskrive en "aftale" med amtet, hvori de erklærer, at "*man vil anbefale en gennemførelse af ordningen (MJV-ordningen, red.) i Gammel og Ny Frederikskog samt Rudbøl Kog, hvor*

det kan have en synlig effekt på vandstands niveauet, så det ligger mellem 10 og 30 cm under terræn."

Ifølge MVJ-ordningen vil lodsejerne kunne få op til 3.275 kroner pr. ha årligt, hvis de vil love at hæve vandstanden en smule i en 5-årig periode. Fristen for tilmelding til den frivillige ordning udløber den 30. juni 2001.

Både Skov- og Naturstyrelsen og Direktoratet for FødevarerErhverv tilslutter sig officielt amtets MVJ-ordning i løbet af foråret 2001.

Dette sker, til trods for at Direktoratet for FødevarerErhverv i et notat fra 9. februar 2001 vurderer, at en tilsagnsperiode på 5 år vil være "for kort til at opnå nogen virkning". Man anbefaler, at tilsagnsperioden bør være på 20 år.

Dette notat er sendt til bl.a. direktør Hans Henrik Christensen i Skov- og Naturstyrelsen før det 38. møde i udvalget.

Flere og flere husdyr på græs

De sidste ynglefugles reder trampes itu

En væsentlig årsag til tilbagegangen i bestandene af ynglende vadefugle antages at være et alt for højt **græsningstryk**, kombineret med tidlig udbinding af dyrene.

Fra de første møder i Det Rådgivende Udvalg diskuteres dette problem, som loven - i modsætning til bevandingen - rummer mulighed for at regulere.

Allerede på det 3. møde i april 1989 lover Åvang Jensen fra Jordbrugsdirektoratet, at "der vil blive sat græsningsforsøg i gang". Udvalget vender flere gange tilbage til disse forsøg, bl.a. i juni 1992, marts 1993 og maj 1993, hvor udvalget anbefaler, at forsøgene sættes i gang. Men på det efterfølgende 18. møde i juni 1993, kræver Tønder Kommune økonomisk kompensation, hvis der skal foretages forsøg med græsningstryk på de legatjorder, man bestyrer. Repræsentanten for Højer Kommune tilkendegiver den samme holdning.

På det 19. møde i september 1993 præsenterer Skov- og Naturstyrelsen en forsøgsmodel til undersøgelse af græsningstrykket. På det 20. møde i november 1993 gennemgås et forslag fra SNS til græsningsforsøg. Hans Sønnichsen efterlyser muligheden for økonomisk kompensation til lodsejerne. På det 21. møde i april 1994 orienterer Danmarks Miljøundersøgelser om, at forsøgene vil blive afviklet i Margrethe Kog efter forslag fra DMU, altså uden for det fredede område. Forsøget vil tidligst kunne sættes i gang i 1995.

Undersøgelsen gennemføres i ynglesæsonen 1995 af en biologispecialistuderende i Margrethe Kog, og den viser klart, at vadefuglenes ynglesucces påvirkes kraftigt af *udbindingstidspunkt* og *antallet af kreaturer*.

Undersøgelsen i Margrethekog har hidtil ikke resulteret i noget som helst. Da resultaterne af den omfattende undersøgelse fremlægges for Det Rådgivende Udvalg i marts 1997 med den klare konklusion, at en tidlig udbinding af kreaturer giver store redetab på grund af redetramp, affærdiges arbejdet af Fedder P. Hindrichsen med

bemærkningen, at det er "en dårlig rapport". Han støttes i denne opfattelse af landbrugstekniker Bernd Castensen, der repræsenterer Danmarks Jægerforbund, som ikke mener, at "rapporten kan bruges til noget som helst".

Baggrunden for at diskutere græsningstrykkets størrelse er den kendsgerning, at der i dag henligger store områder i Tøndermarsken uden nævneværdige antal ynglefugle. For eksempel er flere hundrede hektar af de udlagte arealer med vedvarende græs uden ynglende viber, og dette tilskrives en alt for hård afgræsning. Tidligere ynglede der 2-3 vibepar i hver eneste fenne, mens der i dag ikke en gang yngler 1 par i hver fenne.

Paradoksalt var man i 1988 bange for, at de fredede arealer ikke ville blive græsset hårdt nok, og derfor indførtes der en bemærkning i loven om ministermulighed for at regulere græsningstrykket, men myndighederne har altså ikke turde anvende denne hjemmel i loven til at dæmpe afgræsningen.

Stigningen i antallet af græssende dyr har været ganske betragtelig siden fredningens start, som det vil fremgå af denne oversigt fra Danmarks Miljøundersøgelser:

Art	1988	1996
Får og lam	1171	3605
Kreaturer	3685	4431

Det ideelle græsningstryk betragtes som 1,5-2 kvier pr. hektar, hvor det samlede tryk (får og lam omregnet til kvier) i 1988 var på 2,8 kvier, mens det i 1996 var steget til 3,7 kvier pr. hektar. I 2000 er dyretætheden omkring 3,5, hvorimod man i naturområder som Vest Stadil Fjord og Vejlerne tilstræber tætheder på højst 1 dyr pr. hektar.

For følsomme fuglearter som Stor Kobbersnepe mener man, at græsningstrykket ikke engang må overstige 1 kvie pr. hektar, hvis man ønsker en rimelig ynglesucces. Det hele

afhænger dog af udbindingstidspunktet, fordi al vegetation og dermed uklækkede reder i en fenne nedtrampes i løbet af få dage efter udbindingen.

I dag sker udbindingen tidligere end før fredningen, fordi landmændene i stigende grad giver suppleringsfoder til dyrene ude på marken i det tidlige forår. Der kan jo lige være en storballe hø på ladet af en pickup, som så kører ud og vipper den af på marken. Faktisk driver mange landmænd en åben stald på marken, hvilket tidligere var et ukendt fænomen. Et udbindingstidspunkt, der ligger 8-14 dage tidligere end det "normale", kan være helt afgørende for, om der overhovedet er nogen ynglesucces for fuglene eller ej.

I stedet for at begynde at sætte regler op for udbindingen af de forskellige husdyr, vil det letteste og rigtigste nok være at lade landmændene gøre, som de vil, men man skal bare sørge for, at der er så vådt på græsmarkerne, at de ikke kan sætte dyrene ud for tidligt. Igen er kontrollen med bevandingen nøglen til at styre naturens genkomst i området.

Gylle i naturen

Højesteret underkender miljøministeren

Ifølge lovens § 19 er det forbudt at tilføre de permanente græsningsarealer husdyrgødning, hævdede juristerne i Skov- og Naturstyrelsen hårdnakket, efter at landmand Fedder P. Hindrichsen flere gange i begyndelsen af 1990'erne stiller spørgsmålstegn ved denne paragraf, der lyder som følger:

§ 19 Gødskning af arealerne med handelsgødning må kun ske i hidtidigt omfang, dog højst 75 kg N pr. ha. Gødskning med P og K er ikke tilladt.

Det er den sidste sætning, der henvises til i diskussionen: staldgødning indeholder P og K, ergo er det forbudt at sprede staldgødning. Hensigten med forbuddet er at undgå gyllespredning på de vedvarende græsarealer, fordi en enkelt "gang gylle" kan tilføre arealerne flere gange den mængde kvælstof, der er sat som grænse for handelsgødningen, og med ændring af plantevæksten til følge. Gentagne udbringninger skønnes at kunne ændre den naturlige plantevækst permanent.

Men Fedder P. Hindrichsen holder hårdnakket fast i emnet gennem alle årene. I februar 1996 søger han Sønderjyllands amt om tilladelse til udspredning af gylle på vedvarende græsarealer i det fredede område, og amtet sender ansøgningen videre til SNS, da det kun er ministeren, der kan gives dispensation i dette spørgsmål. Den 11. marts 1996 kommer afslaget.

Fedder P. Hindrichsen gør det alligevel, og den 1. maj 1996 meddeler forskningschef Karsten Laursen, DMU, at man har konstateret den 19. april samme år, at der var udkørt husdyrgødning på en af Fedder P. Hindrichsen ejet fenne i det fredede område.

Nu ruller bolden.

Amtet melder Fedder P. Hindrichsen til politiet for overtrædelse af fredningsloven, og sagen kører frem til domstolene. Ved byretten i Tønder dømmes Fedder P.

Hindrichsen efter anklageskriftet den 11. september 1997, ved Vestre Landsrets 3. afdeling stadfæstes byrettens dom den 5. maj 1998, men den 15. marts 1999 frifinder Højesteret ham med dommerstemmerne tre mod to.

Staten skal betale sagens omkostninger ved byret, landsret og Højesteret. Fedder P. Hindrichsen skal dog selv udrede egne udgifter til advokatbistand, der beløber sig til mere end 100.000 kroner ifølge avisen JyskeVestkysten, men flere landboforeninger, lodsejerorganisationer samt en privatperson bakker ham økonomisk op.

Marsken er nu lagt åben for gyllesprederne. I et interview med JyskeVestkysten dagen efter frifindelsen siger Fedder P. Hindrichsen om medarbejderne i Skov- og Naturstyrelsen, at han opfatter dem som arrogante og som *"vor tids herremænd, der blot mangler en træhest"*.

Og han fortsætter: *"Vi lokale har i mange år rakt hånden frem og lagt op til samarbejde. Men det er de slet ikke interesseret i."*

De genstridige marskbønder

Lovens grænser udfordres igen og igen

Siden fredningens gennemførelse har der været en række episoder udover gyllesagen, hvor lokale beboere - bevidst eller ubevidst - har udfordret lovens tekst og formål. Her skal nævnes en håndfuld eksempler:

Hegning

Alle hegn i det fredede område skulle fjernes i takt med renoveringen af bevandingssystemets skelgrøfter og senest den 1. april 1994. Der spørges hyppigt til situationen i årenes løb i Det Rådgivende Udvalg, hvor digegreve Hans Sønnichsen beroliger med at sige, at alt forløbet planmæssigt. Da fristen er udløbet i april 1994, oplyser Hans Sønnichsen, at "der er enkelte ulovlige hegn tilbage". Amtet vil derefter - som tilsynsmyndighed - drage omsorg for at få dem fjernet.

Men da Danmarks Miljøundersøgelser foretager en registrering af forholdene i maj-juni 1994, viser det sig, at der stadig står 21 kilometer ulovlige hegn i det fredede område, som lodsejerne for længst har fået udbetalt erstatning for at fjerne. Hans Sønnichsen orienteres også om de mange hegn, og han erkender, at de er ulovlige. I Skov- og Naturstyrelsen finder man, at amtet har svigtet sin tilsynsforpligtelse, og man mener, at det bør påtales overfor amtskommunen.

Denne episode forhindrer dog ikke, at amtet året efter i maj 1995 giver Hans Sønnichsen personligt en dispensation fra forbuddet mod hegning, så han i de kommende tre år kan hegne en af sine matrikler til trods for lovens ord.

Omlægning til græsarealer

Da den fireårige frist for omlægning af pløjejord til vedvarende græsarealer udløb i april 1994 manglede der stadig tilsåning af i alt otte fenner med græs. Amtet måtte kontakte de pågældende ejere.

Nej til kyllingefarm

Peter Pørksen, Højer Kommune, får afslag på ansøgning i 1998 om tilladelse til at opføre en kyllingefarm på 30x68 meter (2000 kvadratmeter) til årlig produktion af 48.000 kyllinger i det fredede område. Fredningslovens § 10 forbyder opførelse af yderligere bebyggelser i det fredede område.

Påbud om retablering af vandhul

I september 1997 bliver det afsløret, at digegreve Hans Sønnichsen har opfyldt et vandhul på sin jord i det fredede område. Det er i strid med fredningslovens § 11. Amtet giver HS påbud om at retablere det pågældende vandhul til mindst samme størrelse og dybde.

Forgiftede bramgæs

I oktober 1990 blev en nytilsået mark i Tøndermarsken behandlet mod agersnegleangreb ved udbringning af sneglegiften Mesurol (i pilleform). Netop på udbringningstidspunktet var marken forurageringssted for flere tusinde bramgæs samt nogle tusinde viber og hjejler. Få timer efter udbringningen observeredes de første døde og døende bramgæs.

Statens Veterinære Serumlaboratorium undersøgte et antal af de døde fugle og kunne fastslå, at de var forgiftet med Mesurol i 4% opløsning. Fuglene havde formentlig forvekslet Mesurol-pillerne med korn.

I Danmark er Mesurol kun godkendt i 1% opløsning, men Miljøstyrelsen havde givet dispensation til anvendelse af den langt giftigere 4%-opløsning. Denne episode var formentlig med til at fremskynde ministeriets senere generelle forbud mod anvendelse af sprøjtemidler i det fredede område.

Ja til sprøjtning

I 2000 giver amtet to dispensationer fra beskyttelsesloven til sprøjtning af tidsler i det fredede område.

Nej til vindmøller

I 1992 siger amtet nej til en ansøgning fra Einar H. Brahm om tilladelse til opstilling af en 8 meter høj

husstandsvindmølle i Gammel Frederikskog. Også i 1992 siger amtet nej til at dispensere fra lovens § 10 til digegreve Hans Sønnichsen, der vil opstille en 31,5 meter høj vindmølle i det fredede område.

Amtets afgørelse begrundes i lovens tekst og den meget dominerende virkning vindmøller ville få for det flade marskområde.

Fisk til storkene

Flere år i træk meddeler amtet dispensation fra fiskeriforbuddet i Rudbøl Sø, så der kan fiskes til fodring af det landskendte storkepar i Rudbøl.

Nej til kæmpefigurer i marsken

I 1991 siger amtet nej til Højer Kommune, der ønsker at opstille ca. 20 stk. 6 meter høje menneskelignende træfigurer på et areal syd for Højer i det fredede område.

Nej til rævefarm

I 1991 siger amtet nej til Højer Kommune, der vil give Broder Pørksen tilladelse til at etablere en rævefarm i Gammel Frederikskog.

Året før giver amtet Broder Pørksen afslag på en ansøgning om dispensation fra fredningen, så han kan opdyrke/omlægge et stykke jord, der er opfattet af kravet om vedvarende græsarealer, og som Pørksen har modtaget erstatning for.

Påtale for udbringning af slam

I 1989 påtaler amtet overfor Højer Kommune, at der udbringes slam fra rensningsanlægget i Højer på jorder, der er omfattet af fredningen.

Nej til udestuer og terrasseanlæg

I 1999 giver amtet afslag til en tilbygning på en tidligere gendarmbolig i området. Byggeriet ville være meget dominerende med både udestuer og terrasser og blev fundet i strid med beskyttelseslovens formål.

Myndighederne opgiver ævred

Skov- og Naturstyrelsen ønsker ro om fredningen - for enhver pris

Loven om Tøndermarsk-fredningen har ført en meget urolig tilværelse i Skov- og Naturstyrelsen, hvor den er blevet offer for omrokeringer og justeringer af systemerne så hyppigt, at den på 12 år har været varetaget af 5 forskellige kontorchefer i hele 6 forskellige kontorer.

Allerede i 1990-91 går det op for direktionen i SNS, at man er låst fast i en blindgyde på grund af den manglende kontrol med vandpumperne. Siden da har man koncentreret sig om at få lagt låg på sagen. Daværende direktør Karen Westerbye-Juhl skal flere gange have forlangt ro i Tøndermarsken - i stedet for en løsning på problemerne.

Den voldsomme ballade omkring en fredningsplan med jagtforbud for hele Vadehavet, der kulminerede ved grundlovsmødet på Rømø i 1995, hvor flere tusinde lokale beboere protesterede mod miljøministeriets optræden i området, har helt klart været med til at tage pippet fra de pæne embedsfolk fra København. Daværende kontorchef Torben Klein har ligeud bekræftet, at ro i Vadehavet - for enhver pris - kom til at "stå meget højt på ønskelisten hos både direktør og direktion" efter den grundlovsdag.

På den anden side har organisationer som især Dansk Ornitologisk Forening og Danmarks Naturfredningsforening med stadig stigende skarphed krævet handling i marsken, flere gange ved direkte konfrontationer på møder med ministeren, og ved en række henvendelser til miljø- og planlægningsudvalget i Folketinget.

Styrelsens ulyst til at beskæftige sig med det konfliktfyldte engagement i Sønderjylland, afspejles også af de ansvarlige kontorchefers deltagelse i arbejdet i Det Rådgivende Udvalg, som de er fødte medlemmer af. Som nedenstående oversigt demonstrerer - der også viser, hvordan sagen flytter fra kontor til kontor -, så får kontorcheferne hurtigt nok af tonen i udvalget:

Skov- og Naturstyrelsens mødedeltagelse i Det Rådgivende Udvalg gennem årene

1= deltager i møde

0= melder afbud/udebliver

Ansvarlige kontorchefer:

1988-1992

kt.chef Henrik Knuth-Winterfeldt, Landskabskontoret

1, 1, 1, 0, 1, 1, 0, 0, 0, 0, 0, 0, 0, 0 = deltager i 5 ud af 15 møder

1992-1994

kt.chef Birgit Herslund, Naturforvaltningskontoret (specielt oprettet til denne tidligere chef for Planstyrelsen)

1, 0, 1, 0, 0, 0 = deltager i 2 ud af 6 møder

1994

kt.chef Peder Agger, Naturovervågningskontoret

0, 0 = deltager i 0 ud af 2 møder

1994-1998

kt.chef Torben Klein, Naturovervågningskontoret

1, 1, 0, 0, 1, 0, 0, 0 = deltager i 3 ud af 8 møder

1998-2001

kt.chef Anne-Marie Rasmussen, Hav- og Råstofkontoret/Naturbeskyttelseskontoret

1, 1, 0, 0, 0, 1, 0, 1 = deltager i 4 ud af 8 møder.

Ud af 38 møder har den ansvarlige kontorchef deltaget i 14 møder og sendt en eller flere sagsbehandlere i 24 tilfælde.

Allerede i 1995 tager Skov- og Naturstyrelsen det første skridt til at slippe af med den penible sag: man overdrager sekretariatet for det rådgivende udvalg til Sønderjyllands amt. Næste skridt tages i juli 2000, da Miljø- og energiminister Svend Auken udnævner formanden for udvalget for teknik og miljø i Sønderjyllands amt, Jens Andresen (V), til ny formand for det rådgivende udvalg.

Det er under Jens Andresens ledelse, at den aktuelle MVJ-aftale om at kompensere lodsejerne med op til 3.250,- kroner pr. ha årligt i 5 år - for at opfylde lovens formål - er banket på plads. Den kan komme til at betyde en compensation i størrelsesordenen 5-8,7 mio. kroner årligt i de kommende 5 år, hvis alle lodsejere går med. Samlet kan der altså blive tale om en udskrivning på 25-43,5 mio. kroner i alt; et beløb der er større end den oprindelige fredningserstatning!

Og når de 5 år er gået, kan det hele begynde forfra.

Hvad vil Skov- og Naturstyrelsen gøre for at komme ud af dette dødvande?

Opgiver staten og overdrager Tøndermarsken til en uvis skæbne - eller begynder man at opkøbe området?

Ansatte i Skov- og Naturstyrelsen er lede og kede af den årelange ørkenvandring i Sønderjylland. Udenfor referat giver man klart udtryk for, at denne sag betragtes som overordentlig pinagtig for både styrelsen og ministeren. Man lægger heller ikke skjul på, at der opleves en betydelig obstruktion fra lokalpolitikere og embedsmænd i de berørte kommuner og hos amtet, som er med til at give de aggressive landmænd frit spil.

Men - i embedsværket er man hovedsageligt optaget af, hvordan der kan lægges låg på sagen, dvs. hvordan man får Tøndermarsken til at ophøre med at være et problem for ministeren og dermed ministeriet. Kun i toppen (ministeren) og i bunden af systemet (naturvejlederen, fugletælleren og den lokale skovrider) møder man en ægte bekymring for, hvordan man sikrer en *genopretning af det fredede områdes biologiske storhed, altså en opfyldelse af lovens formål.*

Dette interessante paradoks gør, at minister og fodfolk flere gange spiller sammen om at presse det modvillige embedsværk til at handle. Forklaringen skal nok søges i det faktum, at embedsværket i dag er domineret af jurister og økonomer og andre ikke-biologer, mens de grønne organisationer, naturvejledere, fugletællere og det lokale skovdistrikt besidder stor biologisk indsigt og viden om naturen i området.

Hvad kan man forestille sig, der kan/skal gøres?

1. *Staten begynder at opkøbe jord i området, for derigennem at opnå indflydelse.*

Med fordel kunne staten gå ind og købe de mest vandlidende arealer for at få andre til at tåle en højere vandstand. Dette er en realistisk mulighed, der anbefales kraftigt af både Danmarks Naturfredningsforening og Dansk

Ornitologisk Forening. Den overvejes i Skov- og Naturstyrelsen, men hidtil har det været et helligt princip ikke at eje for meget jord. Opkøb af jord for at "dyrke fugle" vil utvivlsomt indgå i den fremtidige strategi. Direktoratet for FødevarerErhverv ejer allerede flere parceller i området, og man kan benytte sig af statens forkøbsret til jorden i området.

2. Staten kan ekspropriere hele området.

Betragtes som urealistisk. Ville formentlig resultere i voldelige episoder, væbnet opstand og et folkeligt oprør i dele af Sønderjylland. Konflikten ville straks ryge i folketinget. Strategien indgår næppe i Skov- og Naturstyrelsens overvejelser, men diskuteres ofte i natur- og miljøorganisationerne.

3. Staten kan skærpe loven og indføre bestemmelser om minimumsvandstand.

Det forudsætter, at den gamle lov om afvanding afskaffes eller underordnes fredningsloven. Det første skridt er tilsyneladende taget af Sønderjyllands Amt, der har erklæret sig indforstået med at overtage myndighedsstrukturen, men amtet har hidtil ikke udvist den store vilje til at gavne selve formålet med fredningen. Denne løsning vil sandsynligvis udløse yderligere erstatningskrav, men myndighederne er ved at være møre og parate til at betale. Inden så længe vil Justitsministeriet sandsynligvis fremsætte forslag om afskaffelse af landvæsensretter, og det vil kunne bane vejen for en ophævelse af den gamle lov om afvanding.

4. Staten opgiver ævred og overdrager hele sagen til amtet.

Sønderjyllands Amt varetager allerede tilsynet med lovens overholdelse, godkendelser af digelagets budgetter og regnskabsaflæggelser samt formandsskabet og sekretariatsfunktionen for Det Rådgivende Udvalg. Ikke usandsynlig løsning, da Skov- og Naturstyrelsen efterhånden er ved at være godt træt af det hele, mens Direktoratet for FødevarerErhverv allerede har lidt det første pinlige nederlag. Spørgsmålet er, om de to ministre, Svend Auken og Ritt Bjerregaard, vil acceptere

dette nederlag, når det bliver offentligt kendt, at lodsejere i ind- og udland - forklædt som "marskbønder" - atter skal forgyldes? Gennemføres MVJ-ordningen i hele området, vil den kunne komme til at koste ca. 40 mio. kroner over 5 år, uden at områdets natur får det bedre af den grund. Overføres sagen helt til amtet, opstår der også en klar risiko for, at tilsyn og administration blandes fuldstændig sammen, mens staten fortsat må punge ud.

5. Staten kan fortsat lade sig trække rundt i manegen og følge den lidet produktive linie med forhandlinger om forsøgsprojekter.

Næppe sandsynligt at de to siddende ministre vil finde sig i det, men uanset hvilke fremtidsmodeller der vælges, kan en fortsat ørkenvandring meget vel blive resultatet, hvis man beslutter at give "landbruget endnu en chance" for frivilligt at demonstrere sin gode vilje.

Glem ikke, hvad Fedder P. Hindrichsen sagde til formanden for Det Rådgivende Udvalg i 1998:

"Du var god til at tale, men vi lod os ikke flytte!"

Kilde: referat fra det 32. møde i Det Rådgivende Udvalg for Tøndermarsken).

FINI

TEMA-rapport nr. 35/2000 fra DMU: Fugle i Tøndermarsken - bestandsudvikling og landbrug:

Anbefalinger til en fremtidig, fuglevenlig drift af Tøndermarsken

- ✓ Ønskes der forbedrede levevilkår for ynglende engfugle og rastende vadefugle i beskyttelsesområdet i Tøndermarsken bør landbrugsdriften være ekstensiv.
- ✓ Vandstanden bør være høj i vinterhalvåret og grøfterne have vandfyldte bredzoner i ynglesæsonen med vandansamlinger i fennernes grøblerender i begyndelsen af maj måned.
- ✓ Husdyr bør tidligst udbindes efter den 1. maj med højst 1 ungdrenghed pr. ha frem til den 15. juni. Derefter kan antallet af husdyr pr. ha forøges.
- ✓ Der bør kun anvendes suppleringsfoder i fenner nær staldbygninger i læmpeperioden.
- ✓ Høslæt og grønthøstning af græs bør tidligst ske efter den 1. juli, og i fenner med ynglende rødben eller brushaner først efter den 10. juli.
- ✓ Fennernes gødes ikke.
- ✓ Husdyrene bør tages ind senest 15. september. Der bør
- ✓ desuden foretages en effektiv regulering af ræve.

Kilder

Nærværende rapport er først og fremmest baseret på min gennemgang af alle sagens akter hos Skov- og Naturstyrelsen i maj 1999 og i marts 2001. I god overensstemmelse med lov om offentlighed i forvaltningen har styrelsen stillet materialet til rådighed på min anmodning. Dertil kommer nedenstående skriftlige kilder.

Rasmussen, L.M. & K. Laursen: *Fugle i Tøndermarsken - bestandsudvikling og landbrug*. TEMA-rapport fra DMU, 35/2000.

Rasmussen, L.M., 1999: *Analyse af udvikling for ynglende og rastende fugle 1979-99*. Tøndermarsken. Arbejdsrapport fra DMU nr. 113.

Skov- og Naturstyrelsen, 2000: *Beskyttelse og benyttelse af de ydre koge i Tøndermarsken*. Redegørelse 1999. Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. 191 sider.

xxx

Kort over det fredede område

